

РОЗДІЛ 2. ПЕРІОД РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Доба Речі Посполитої в українській історії – складний для інтерпретації період. З одного боку, існує можливість простежити розвиток суспільно-політичних та культурних процесів в умовах домінування іноземних еліт, з іншого – можливим є вектор пошуку ролі й місця русько-української знаті у тогочасному управлінні. Ці вектори однаково рівнозначно сприймаються в українській історіографії, звідки вони поширилися також на навчальну літературу. Формування Речі Посполитої, незважаючи на усі труднощі такого визначення, намагаються представити як державу не двох, а трьох народів. Окремі «деколонізаторські» зусилля спрямовані на інтеграцію в українську історію правлячих верств: якщо із литовською елітою, яка користувалася руською мовою та сприйняла православ'я, було простіше, то спроби пристосувати до «українського ґрунту» польських можновладців перебувають у початковій стадії⁷⁴. Білоруські підручники на цьому тлі є досить добрим матеріалом для порівняння, оскільки руські князівства Рюриковичів тут розділили долю українських земель, опинившись, зокрема, під владою Гедиміновичів. Відмінність полягає у тому, що білоруські князівства продовжували перебувати у складі ВКЛ, тоді як Волинь, Київщина, Галичина, Поділля та інші володіння русько-українських князів і бояр від Люблінської унії опинилися у складі Польського королівства (у межах об'єднаної з литовцями Речі Посполитої).

⁷⁴ Наприклад, див.: Михайловський В. Наші королі – Reges Nostri. Володарі та династії в історії України (1340–1795). Київ: Темпора, 2023. 432 с.

Унії в білоруській та українській історії надзвичайно важливі для розуміння розвитку цих земель. Люблінська унія 1569 р. та Берестейська унія 1596 р. стали своєрідними вододілами, які ознаменували поширення європейських впливів у релігії та культурі, інтеграцію до народного мистецтва, реакцію місцевих православних середовищ. Тож, аналізуючи образи української історії у сучасних білоруських підручниках, неможливо оминати увагою, наскільки вони об'єктивно представлені на тлі розгортання історії польсько-литовської державності періоду XVI–XVII ст.

Важливою проблематикою у навчальній білоруській літературі є тема Берестейської унії 1596 р. Оцінювання цієї важливої, зокрема і для українського культурного життя, події розходиться: від позитивного ставлення і сприйняття її ролі як прогресу у сфері співжиття католицького та православного світів у Центрально-Східній Європі до висловлення відверто деструктивних думок, зокрема як фактор іноземного поневолення у галузі культурного світу. Причина таких оцінок – те, що у сучасних білоруських підручниках православ'я визначається як основний релігійний чинник розвитку віросповідання білоруського населення у ранньомодерний період. Щоправда, у старших підручниках частково відзначено також те, що існували й позитивні аспекти від запровадження унії для білоруського й українського населення ВКЛ, що полягали й у можливостях збереження культурних особливостей східного слов'янства на противагу колонізації, яку пов'язують із католицтвом⁷⁵.

Увагу до такого аспекту прийнято пояснювати особливості білоруської історіографії, яка стосовно висвітлення історії XVI ст. має певні особливості. Білоруські дослідники вважають, що концептуально династична історія не отримала розвитку в місцевій історіографії ні в XX ст., ні на початку XXI ст. Із цього приводу ні Ягеллонам на великокнязівському престолі,

⁷⁵ Батуріна С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 430.

ні династії Вазів не було присвячено комплексного дослідження. З іншого боку, оцінка періоду кінця XIV–XVI ст. перебуває під значним впливом оцінок уній, укладених між ВКЛ і Королівством Польським – у підручниках виокремлюють Кревську, Віленсько-Радомську, Городельську, а потім і Люблінську унії. Останню прийнято розглядати як складний інтеграційний план щодо об'єднання двох держав. Вступ великого князя Владислава Ягайла на польський королівський престол і вступ на Велике князівство короля Казимира Ягеллончика входять у комплекс зв'язків між двома державами. Особисті та державні унії мають достатньо розмиту оцінку ефективності – якщо вони призводили до перемог, це сприймалося позитивно, якщо ж призводило до зміни суспільно-політичного вкладу Великого князівства – трактувалося як катастрофа⁷⁶. Варто відзначити, що такі погляди дещо резонують із українськими підручниками, у яких політичній складовій й участі русько-українських еліт в ухваленні рішень присвятили немало уваги.

Щоправда, у сучасних білоруських підручниках ВКЛ перетворено на важливий етап білоруської історії. У старшій традиції, що частково успадкована та переосмислена, українське населення не було складовою частиною Литовської держави, проте надалі воно, як і ранньомодерні білоруси, потерпало від національного й релігійного гніту. Таке поєднання призвело до формування компромісних висновків. Українці, білоруси, литовці, поляки вважаються етнічною основою, що мешкала на теренах ВКЛ, вони визначали його національне і релігійне обличчя, вважаючи Польсько-Литовську державу «своєю»⁷⁷.

Білоруські укладачі навчальної літератури, складається враження, більше дослухаються до традиційного погляду М. Грушевського про відсутність русько-української еліти XV – першої половини XVII ст.: «Переважає маса руського

⁷⁶ Любы А. Підручнікі па гісторыі Беларусі... S. 165.

⁷⁷ Батурина С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 430.

боярства – все що було значнішого в ній, тоне в польській шляхетській масі, що одиноко репрезентує сі землі на зверх. Руське п'ятно має тепер тільки селянство, маломіщанство, духовенство – верстви, що ані в державнім життю, ані в місцевій самоуправі землі не мали голосу. Руський нарід живе далі, але тільки як етнографічна маса, а не нація. Руська справа сходить на саму релігійну справу. Церква руська – се одинока інституція, що носить виразну національну фірму»⁷⁸. Увага до культурно-релігійного життя як вияву національного призвела до формування окремих параграфів із тлумаченням та висвітленням особливостей втілення унійних переговорів та перетворень.

У старших білоруських підручниках, однак, бачимо окремі оригінальні наукові елементи, які в українській шкільній літературі не зауважені. Наприклад, велика увага була надана передумовам унійного зближення Православної та Католицької Церков. У 1439 р. відбувся Флорентійський Вселенський Собор (Італія), де вперше було оголошено унію, але православне населення і духовенство ВКЛ не підтримали це об'єднання. Ідею унії неодноразово висували великі князі литовські. Це питання набуло великого значення після хрещення Литви за католицьким обрядом у 1387 р. Унаслідок цього «феодалі-католики» та католицьке духовенство зайняли панівне становище в країні, що викликало невдоволення православного населення. Тому княжа влада хотіла через церковну унію об'єднати феодалів ВКЛ, розширити зв'язки із Західною Європою. Наприклад, цього хотів князь Вітовт. За цього до німецького м. Констанц як очільник посольства був направлений Київський митрополит Григорій Цамблак (1364–1451/1452). У 1418 р. тут відбувся Вселенський Собор, але переговори

⁷⁸ Грушевський М. Історія України-Руси: у 10 т. Нью Йорк: Книгоспілка, 1955. Т. 5: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII в. С. 25.

про унію не увінчалися успіхом⁷⁹. «Руський слід» цього XVI Вселенського Собору навіть в українській історіографії представлений неналежним чином⁸⁰, тоді як у підручниках він зазвичай відсутній. Водночас основна ідея авторів досить актуальна, оскільки вказує на тяглість процесу ухвалення унії, зокрема демонструє, що ідея єднання Церков не утворилася на порожньому місці, а стала наслідком тривалого процесу ведення міжконфесійного діалогу. Реалізувати її на практиці було украй складно.

Надалі автори білоруської навчальної літератури констатують, що лише після утворення Речі Посполитої ідея церковної єдності знову набула нової актуальності. Цьому сприяв реформаторський рух. Виникнення протестантизму також уможливило формування уніатської (Греко-Католицької) Церкви. Окрім того, певні сили були зацікавлені в церковній унії. Насамперед ініціатором об'єднання був католицький Рим. Під вплив римських пап потрапили значні території Європи. У результаті Реформації низка країн набула ознак протестантизму, а Балканський півострів захопили турки-мусульмани. Щоб компенсувати ці втрати, Католицька Церква прагнула розширити свій вплив на Сході за рахунок православних земель. Реалізувати це вдалося перетворенням Православної Церкви часів ВКЛ на Греко-Католицьку. Окремо акцентовано на зацікавленості ієрархів Православної Церкви, які прагнули набути політичних прав, рівних до католицького духовенства. Цікаво, що білоруські автори наголошують на постатях українських

⁷⁹ Див.: Белазаровіч В. А., Крэнь І. П., Ганушчанка Н. М. Гісторыя Беларусі, другая палова XVI – канец XVIII ст. 8 клас: падручнік. Мінск: БДУ, 2010. С. 56.

⁸⁰ Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів, 2015. С. 435–444; Паршин І. «Острозький епізод» Константинопольського собору (1414–1418). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2016. Вип. 1. С. 10.

ієрархів – Іпатія Потія (1599–1613) і Кирила Тарлецького (прибл. 1540/1550–1607)⁸¹, які відомі українським учням.

Так само вказано на особливості підготовки унії, появу полемічної літератури, згадано князя Костянтина Острозького як захисника православних, акцентовано на ідеях Петра Скарги, який пропонував встановити залежність київського митрополита від Папи Римського, зверхність Риму над православними за умов збереження колишньої обрядовості⁸². У підручниках зауважено, що після прийняття унії Київська митрополія вийшла з підпорядкування Константинопольському патріарху. Православна Церква на території ВКЛ була заборонена, а її парафії стали унійними. Оригінальним додатком стала підвищена увага до розширення уніонізму, що сприймалося негативно. Щоправда, нова Церква серед колишніх православних мала і прихильників. Лише протягом 1596–1597 рр. у ВКЛ було закрито 20 православних церков і 12 монастирів, що спричинило антиунійні настрої серед православної шляхти, міщан і селян. Вони почали організовувати православні братства в містах (Могильов, Орша, Вітебськ, Полоцьк, Мінськ). Їх члени виступали проти католицизму, унії та протестантизму, брали активну участь у церковно-релігійних суперечках⁸³. Хоча схожі процеси відбувалися також на українських землях під Польською Коронаю та у складі ВКЛ⁸⁴, проте автори підручників на цьому не наголошували. Варто зазначити, що важливим ідентифікатором є саме наголос на православ'ї як частині національної приналежності. Окрім певних географічних прив'язок, інших «білоруських» наголосів не здійснено.

⁸¹ Бєлазаровіч В. А., Крэнь І. П., Ганушчанка Н. М. Гісторыя Беларусі... С. 56–57.

⁸² Там само. С. 57.

⁸³ Там само. С. 58.

⁸⁴ Ісаєвич Я. Братства та їхні школи. Шкільництво уніатів. *Історія української культури: у 5 т.* Київ, 2002. Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. С. 552–554.

У навчальній літературі старшої традиції досить докладно описано подальшу релігійну боротьбу православних та уніатів. Справа дійшла до насильницьких дій з обох сторін. Укладачі білоруських підручників вказують на окремі деталі. У 1609 р. на Іпатія Потія з шаблею кинувся віленський православний братчик Іван Тупека. У 1623 р. жителі Вітебська вбили уніатського архієпископа Йосафата Кунцевича (1580–1623), якого за жорстокість прозвали «душохватом». Він силою насаджував унію на території Полоцької єпархії, де Православна Церква мала глибоке давнє коріння. Міщани скаржилися на нього («Той самий полоцький єпископ п'ять років тримає запечатаними церкви в Орші і Могильові, в Полоцьку і Вітебську немає ні церкви, ні дому, де дозволено богослужіння в місті. Тому в неділю та в інші свята громадяни повинні слухати службу в полі за містом, навіть без священика, тому що йому заборонено жити в місті та його околицях»), але зазнали покарання: Вітебськ втратив магдебурзьке право, ратуша була зруйнована, 19 осіб було страчено⁸⁵. Такий портрет св. Йосафата Кунцевича має помітні упереджені характеристики⁸⁶. Водночас він з'явився на сторінках білоруських підручників через розуміння унії як «чужого» для місцевого населення, яке, очевидно, не повинно існувати й у сучасності. У підручниках старшої редакції, що виходили друком у часи «до Лукашенка», особливих негативних характеристик унії не знайдено⁸⁷. Не перераховано також утиски православних городян. Тож ці процеси були віднайдені «спеціально» для написання нової педагогічної літератури (тут їм виділено також досить великі обсяги тексту).

⁸⁵ Бєлазаровіч В. А., Крєнь І. П., Ганушчанка Н. М. Гісторыя Беларусі... С. 58.

⁸⁶ Kunciewicz (Kunczyc) Jan Jozafat (ok. 1580–1623). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: W-wo Polskiej Akademii Nauk, 1971. T. XVI/2, zesz. 69. S. 181–182.

⁸⁷ Лойка П. Гісторыя Беларусі. Вучэбны дапаможнік для 7 класа сярэдняй школы. Мінск: Народная аскета, 1993. С. 87–89.

Частково зазначену вище думку можна підтвердити такими описами. Швидке поширення Унійної Церкви автори пояснювали її підтримкою з боку верховної влади країни. Унійне духовенство докладало багато зусиль для того, щоб Греко-Католицька Церква була тісно пов'язана з повсякденним життям простолюду. У храмовому богослужінні використовували польську, церковнослов'янську, білоруську і навіть латинську мови. Контактуючи з селянами та міщанами, використовували білоруську «говірку». Щоправда, верхівка унійного священства не змогла здобути прав, якими користувалося католицьке духовенство. Майже до кінця свого існування унійне духовенство Речі Посполитої не було представлене в Сенаті країни. Державна влада вважала Греко-Католицьку Церкву другорядною. Унія, на думку укладачів навчальних текстів, не об'єднала суспільство, а навпаки його роз'єднала⁸⁸. Численні народні виступи змусили короля Речі Посполитої відновити Православну Церкву в Україні: у 1632 р. митрополитом Київським було призначено Петра Могилу (1596–1647), високоосвіченого церковно-політичного діяча. Православним дісталось три єпархії (Луцька, Перемишльська, Могильовська), а уніатам – чотири (Володимирсько-Брестська, Холмська, Пінсько-Турівська, Смоленська) і Полоцьке архієпископство⁸⁹. Відзначення Петра Могили та його досягнень – важлива риса, щоправда, на сторінках білоруських підручників вона жодним чином не ідентифікується із Україною. Можливо, автори сприймали його як певну культурну постать, що однаково важлива для української та білоруської історій. Водночас навіть прямі вказівки на назви земель та міста «уникають» їх української приналежності. Такий підхід може зберігати певну ідею заперечення існування сучасних націй «домодерності», проте

⁸⁸ Белазааровіч В. А., Крэнь І. П., Ганушчанка Н. М. Гісторыя Беларусі... С. 59.

⁸⁹ Там само.

ймовірно мовиться про небажання акцентувати навіть на білоруському етнічному елементі, не кажучи уже про елемент український. Розуміння Русі як певної «колиски трьох братніх народів», на перший погляд, не зникає зі сторінок білоруських підручників. Щоправда, уже йдеться не стільки про певне політичне об'єднання, як про культурну спільність, що опинилася під чужоземним пануванням і стала ареною для просування чужинецьких ідей.

Окремі ідеї про непотрібність Унійної Церкви поширені в університетських навчальних середовищах. Зазначається, що позитивне сприйняття уніатської ідеї було поширене серед білоруських істориків упродовж 1920–1930-х років. Зокрема, вважалося, що унія стала знаком, що відрізняє білорусів від польських католиків та московських православних, єдиною опорою білоруської культурної самобутності, білоруської нації. Розвиваючи ці погляди, багато білоруських дослідників вважають, що Уніатська Церква з часом стала формою самовизначення білорусів на прикордонні інших культурних цивілізаційних систем, набула значення білоруської національної Церкви. Існувала навіть думка, що уніатство як синтез західної та східної традицій найбільше відповідає менталітету і національному характеру білорусів. Проте такі оцінки Уніатської Церкви суперечливі. Для однозначних висновків про прямий зв'язок унії з етнічними процесами немає надійних підстав. Відтак, підводять сучасні оглядачі, існувала лише тенденція перетворення уніатства на національно-білоруську Церкву, але історичні обставини, що склалися, не сприяли цьому. Немає об'єктивних умов для відродження уніатства і в сучасній Білорусі. Спроби певних громадських сил відродити Уніатську Церкву, зроблені в 1990-ті роки, виявилися нежиттєздатними й безуспішними⁹⁰. Це відверто контрастує з оцінками українських авторів

⁹⁰ Досить докладний огляд історіографії із відповідними висновками див.: Дмитрачков П. История Беларуси. С древнейших времен до

підручників, які дотримуються протилежних думок, зокрема і щодо значення Унійної Церкви. Наприклад, відзначено, що у XVI ст. більшість вірян сприймала прихильників унії як зрадників батьківської православної віри, проте згодом саме греко-католикам випала можливість стати духовним центром у боротьбі українства за своє соціальне й національне визволення⁹¹.

Картина з негативним сприйняттям Берестейської унії та її наслідків не завжди була настільки однозначною. Наприклад, ще упродовж 1990-х років вважалося, що ближче до кінця XVIII ст. орієнтовно три чверті сільського і міського населення Білорусі були уніатами. Так склалося історично, що унія, яка розпочалася як політична акція прокатолицького керівництва Речі Посполитої, стала одним із факторів виживання білоруського етносу. Уніатська Церква перетворилася на осередок збереження мовної та культурної традиції білорусів, ставши перешкодою для каталізації і поляризації білоруського міста та села. Православна Церква XVII–XVIII ст., натомість, не дала вагомих прикладів заступництва за права білорусів. У православних храмах не допускалося використання народної мови. Водночас православ'я освячувало загарбницькі війни Російської держави проти Речі Посполитої, у яких страждав також білоруський народ⁹². Існування таких поглядів – дійсний приклад того, наскільки політична складова змінила погляд білоруських істориків.

Очевидно, на тлі таких трансформацій актуальними лишаються погляди К. Івангородського про заполітизованість сучасної білоруської історіографії, що можна пояснити втягненням

конца XVIII в.: учебно-методический комплекс для студентов исторических специальностей. Могилев, 2015. С. 164–166.

⁹¹ Щупак І. Я., Черкас Б. В., Бурлака О. В. та ін. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2021. С. 186.

⁹² Лойка П. Гісторія Беларусі. С. 89.

істориків в ідеологічну боротьбу⁹³. Історики не змогли встановити загальні правила гри, які б дали змогу професійному історичному співтовариству зберігати певну дистанцію від політичних процесів. Рух офіційної білоруської історіографії у фарватері державної політики від середини 1990-х років із часом перетворив її на виконавицю волі режиму О. Лукашенка. Відновлення радянських парадигм не сприяє відновленню та передачі історичної істини, особливо зважаючи на те, що він має диплом історика⁹⁴.

У сучасній білоруській навчальній літературі спостерігається тенденція до розуміння православної культури як важливої складової у білоруських землях. Зокрема, відзначено, що Православна Церква ВКЛ мала декілька впливових білоруських центрів, і митрополити мали свої резиденції не лише в Києві та Вільні (сучасному Вільнюсі), але й у Новогрудку та Мінську. А полоцький архієпископ посідав друге місце після митрополита в церковній ієрархії. Окремо акцентувалося на тому, що у ВКЛ на той час було багато православної шляхти і навіть магнатів. Вони дбали про Православну Церкву, будували нові церкви та монастирі. Православні магнати часто займали високі посади, користувалися повагою і довірою великих князів литовських. Окремо виділяли К. Острозького (1460–1530), який підтримував Православну Церкву і на власні кошти побудував багато храмів. У 1498 р. новгородський намісник Олександр Ходкевич (1475–1549) заснував на Підляшші Супрасльський монастир. Пізніше він став одним із найвідоміших православних монастирів країни. Православна Церква у ВКЛ намагалася зберегти давні духовні та культурні традиції народу, забезпечити їх передачу від старих до нових

⁹³ Івангородський К. Сучасна білоруська національна історіографія... С. 93.

⁹⁴ Там само.

покоління⁹⁵. Відзначимо, що походження Ходкевичів в українській історіографії прийнято називати руським, тоді як князі Острозькі так само є частиною української історії⁹⁶. Характерно, що у підручниках не наголошено на національній, але відзначено лише їхню релігійну приналежність.

У сучасних виданнях зменшено кількість згадок про окремих осіб, обмежено описи обставин ухвалення Берестейської унії. Відзначено, що питання об'єднання Католицької і Православної Церков порушувалося великими князями протягом кількох століть. У 1570–1590-х роках особливої актуальності набула ідея церковної унії, у чому були зацікавлені як православні, так і католики, оскільки окремо не могли протистояти реформаційному руху. Саме він відбирав віруючих з обох таборів⁹⁷. Надалі вказані постаті Петра Скарги, Іпатія Потія та Кирила Тарлецького, що також відомі з української історії.

Порівняння із відповідними матеріалами українських підручників для шкільного вжитку засвідчило цікаву тенденцію: на відміну від білоруського навчального матеріалу, українські автори досить відкрито вказують на зацікавлення українсько-білоруських церковних кіл в унійній політиці. Зокрема, проблему церковної унії обговорювали представники Папи Римського із українсько-білоруською православною знаттю. Останні прихильно ставилися до можливого об'єднання за умови, що воно відбудеться на рівноправних засадах. Завдяки унії знать прагнула оновити Православну Церкву, наблизити її до потреб часу. Українсько-білоруські православні єпископи, прихильні до об'єднавчих починань, вбачали у цьому процесі

⁹⁵ Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст.: вучэб. дапам. для 7-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / пад рэд. В. А. Вароніна, А. А. Скеп'ян. Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2017. С. 34–35.

⁹⁶ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2006. С. 512.

⁹⁷ Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст. С. 94.

шлях до подужання кризи у православному світі. Вони вважали, що завдяки цьому позбудуться принизливої для духовенства залежності від торгово-ремісничого люду, об'єднаного в братства. Українсько-білоруська православна знать сподівалася, що унія сприятиме досягненню православними фактичної рівності в правах із католиками в Польсько-Литовській державі, що дасть змогу православним ієрархам, як і католицьким, отримати політичне представництво в сенаті⁹⁸. Проведення таких паралелей демонструє, що українські дослідники та методисти значно вільніше оперують національними категоріями й не бояться вказувати на спільність україно-білоруських інтересів, чого уникають у Білорусі. Такий процес можна пояснити впливом сучасного політичного становища, у якому опинилася білоруська історіографія й автори шкільної навчальної літератури.

Описи культурного життя білорусів упродовж XVI–XVII ст. схожі на матеріали українських підручників з історії відповідного періоду. Насамперед мовиться про інтеграцію європейської доби Відродження та Бароко у білоруський культурний світ. Йдеться про нерозривний процес інтенсивного й тривалого приєднання до західноєвропейського культурного простору. На практиці це втілювалося передусім у книгодрукуванні та освіті як домінуючих процесах для XVI–XVIII ст. Для шкільної історії Білорусі актуальною є проблематика книжкової культури, яка складається зі змістового наповнення (наприклад, доба полемічної літератури, що притаманно також українським освітнім виданням) та візуального змісту (книжкова гравюра, також znana з українських шкільних курсів). Відповідні параграфи щодо розвитку культури XVIII ст. повністю присвячені архітектурі білоруського (віленського) бароко та його трансформації в класицизм, що можна порівняти з актуалізацією українського козацького бароко. Щоправда, білоруські підручники

⁹⁸ Наприклад, див.: Гісем О., Мартинюк О. Історія України: підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Ранок, 2021. С. 24–25.

містять і деякі риси, які не притаманні сучасним українським аналогам. Наприклад, просвітницька діяльність ордену єзуїтів постає ключовою у розкритті відмінностей історичного шляху простору Московської держави від Центрально-Східної Європи Речі Посполитої. Навіть головна сполучна особа – герой «братства білоруського і російського народів» Симеон Полоцький – акцентовано постає як випускник Віленської єзуїтської школи та особа, яка зробила свій внесок у виховання російського царя Петра Олексійовича⁹⁹. Для сучасних українських видань такі погляди нехарактерні – після окупації Кримського півострова, задовго навіть до початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 р., певні «сервілістичні» сюжети в українських підручниках були затерті. До того ж стосовно Московського царства не вживається назва «Росія», від чого в українських реаліях відмовилися ще давніше.

Водночас у білоруських матеріалах значно більше уваги приділено проблемі поширення уніатства та кривдам, яких зазнало місцеве населення. У новішому підручнику також вказано, що прихильники унії користувалися підтримкою королівської влади. Вони сподівалися, що церковна унія не зустрине опору. Вважалося достатнім, щоб єпископи та священники присягали новій вірі та Папі Римському. Мирному розвитку подій завадили насильницькі методи, які почали застосовувати унійні єпископи, хоча православні парафіяни та священники почали приймати унію. Особливою жорстокістю вирізнявся полоцький архієпископ Й. Кунцевич. Православні скаржилися не тільки на те, що в них відібрали храми. Полоцький архієпископ забороняв вінчати, хрестити дітей і ховати померлих за православним обрядом. Насильницькі методи діячів Унійної Церкви викликали обурення православних, особливо в містах. До недоволених приєдналася частина православних священників,

⁹⁹ Любы А. Падручнікі па гісторыі Беларусі... С. 169–170; Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст. С. 158–159.

міщан і шляхти, які не прийняли церковної унії. Замість єпископів, які підписали унію, православні обрали нових. Одним із них був Мелетій Смотрицький (1577–1633). Вони звернулися до віруючих, відданих православ'ю, єпископи закликали не пускати уніатів у міста, храми, не допускати богослужінь. Міститься також сюжет про убивство Й. Кунцевича¹⁰⁰. Хоча на національній приналежності усіх «дійових осіб» не наголошується, вони мають значення також для української історії. Особлива увага до представників унійного духовенства не зникла й надалі фігурує у підручниках із негативними конотаціями. Урахування цього аспекту дає змогу припустити, що саме православ'я вважається важливим базисом для становлення та розвитку білоруської культури. Це різнить білоруські підручники від українських, у яких Уніатська (від XVIII ст. – Греко-Католицька) Церква має об'єктивніше висвітлення.

Університетські курси з історії Білорусі також вказують на широке зацікавлення проблематикою утвердження Берестейської унії. Характерно, що згадки про Україну та українські землі тут трапляються частіше. Наприклад, Петро Дмитрачов навів ґрунтовний аналіз наукової літератури із вказаної проблематики, визначив проблемні елементи у трактуванні переговорів про форми й методи реалізації унії. Він відзначав, що, незважаючи на різні оцінки цього процесу у середовищі дослідників, ніхто з сучасних спеціалістів не виправдовує те насильство, яким супроводжувалося встановлення уніатства в Білорусі та Україні. Не заперечується й зацікавленість Ватикану в унії, яку він розглядав як засіб наближення і навіть переведення православних жителів Речі Посполитої в католицьку віру. Щоправда, й сама Унійна Церква для поляків була непотрібна й сприймалася лише як шлях для поповнення числа пастви. Тому незадоволення єднанням церков висловлювали не тільки православні, але й представники

¹⁰⁰ Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст. С. 97–98.

середнього й вищого польського католицького кліру, які були би не проти навіть розірвати існуючу угоду¹⁰¹. Хоча Ватикану у XVI ст. не існувало (радше, мовиться про Римський апостольський престол), варто вказати на те, що автор намагався висвітлити складні процеси поширення унійної віри у несприятливих обставинах. Також відомі досить небезпечні уявлення про підтримку Уніатської Церкви білоруськими та українськими національно-радикальними істориками¹⁰². Безперечно, політична складова має своє значення в історії, однак також не варто перебільшувати її роль для написання підручників.

Водночас варто зауважити, що у навчальній білоруській літературі для університетського вжитку акцент на національному компоненті значно більший. Відтак автори вільніше оперують поняттями «українські землі», «білоруські землі» тощо. Це дає змогу здобувачам освіти не тільки зорієнтуватися географічно, але й визначити, про які землі у політичному сенсі мовиться. Тож обриси появи нової християнської Церкви прив'язані не тільки до географічної, але й до політичної складової, що робить навчання простішим та ефективнішим. Появу більшої свободи у тлумаченні можна пояснити тим, що, напевно, до шкільних підручників, які затверджуються на міністерському рівні, увага з боку редколегій значно більша. Університетські курси з історії, хоч і можуть мати певне спрямування, усе ж володіють більшою демократичністю й відповідають навчальним програмам рівня вищої школи. Окрім того, складні питання релігійної ідентифікації та самоідентифікації навіть на рівні студентів-першокурсників пояснювати простіше, ніж для учнів 7-го класу середніх загальноосвітніх шкіл.

Формування Речі Посполитої (укладення Люблінської унії) у білоруських підручниках описано досить докладно. Зовсім

¹⁰¹ Дмитрачков П. История Беларуси... С. 164.

¹⁰² Там само. С. 165.

нескладно побачити паралелі між матеріалом, який присутній в українських підручниках для шкільного вжитку. Так, умови унії стали головним питанням на вальному Люблінському сеймі. Переговори почалися у січні 1569 р. і тривали майже пів року. Проти самої ідеї угоди між державним союзом виступили делегати від ВКЛ із Миколою Радзивілом Рудим (1512–1584) як очільником. Вони виступали за укладення військового союзу та проведення спільної зовнішньої політики. Польська сторона наполягала на інкорпорації (включенні) Речі Посполитої до складу Королівства Польського. Польські шляхтичі прагнули отримати нові землі та посади в Речі Посполитій. Під їхнім тиском король Сигізмунд II Август (1520–1572) вимагав від послів від ВКЛ погодитися на запропоновані умови. На знак протесту частина послів князівства залишила Люблін. Тоді польська шляхта зуміла передати від Сигізмунда II Августа Королівству Польському Підляшшя, Волинь, Київщину і Поділля¹⁰³. Схожі описи подій містяться і в українських підручниках, де також наголошено на протидії частини литовської еліти, яка навіть готувалася до військового протиборства із поляками¹⁰⁴. Характерно, що автори наводять уривки із промов учасників тих подій – литовських можновладців. До того ж в українських підручниках цитують князя Костянтина Вишневецького, у білоруських – Яна Ходкевича. «Національне коріння» цих осіб засвідчує позицію тогочасних білоруської й української еліт, які як руські елементи Литовської держави захищали її права та самостійність.

Існує також уявлення про різні позиції звичайної шляхти та магнатів, але на цьому наголошено вже у літературі для

¹⁰³ Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст. С. 56–57.

¹⁰⁴ Щупак І. Я., Черкас Б. В., Бурлака О. В., Власова Н. С., Галушко К. Ю., Кронгауз В. О., Піскарьова І. О., Секиринський Д. О. та ін. Історія України: підручник для 8 класу... С. 14–17.

університетського вжитку. Шляхта з білоруських та українських повітів на польовому сеймі під Вітебськом 13 вересня 1562 р. відправила великому князю Сигізмунду II Августу акт із проханням укласти унію з Польщею, щоб мати спільні з польською шляхтою сейми, разом обирати короля та великого князя, разом захищатися від ворогів і, головне, користуватися однаковими правами з польською дорогою. Проти унії з Польщею виступала частина ради, яку очолив Микола Радзивіл Чорний, віленський воєвода, канцлер і земський маршал. Таким чином, білоруська й українська шляхти були за унію з Польщею, а магнати виступали проти, прагнучи зберегти цілком незалежну державу¹⁰⁵. Спільність у позиції білоруської та української знаті частково розрита також у шкільних підручниках.

Водночас у старших підручниках містяться окремі пасажі, які вказують на те, що українські землі сприймалися як частина ВКЛ, а отже – білоруської історії. Описуючи анти-краківські настрої у середовищі литовської шляхти, автори зазначали, що це виявлялося як у словах, так і у вчинках панівної верстви ВКЛ. У листі оршанського старости Філона Кміти-Чорнобильського (1530–1587) до трокського каштеляна Остафія Воловича (1520–1587) згадано про важливість вираження позиції литовців, зокрема і щодо захисту місцевої руської мови від поляків. Ще різкіше проти пропольської політики Сигізмунда Августа, останнього короля з династії Ягеллонів, за якого була укладена унія, литовська шляхта виступила в «Промові Мелешка», яка датується 1589 р.: «Геть Сигізмунда короля! З народом також нема чого рахуватися, бо Підляшшя і Волинь втратили свої, потураючи ворогові»¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Снапковский В. Е. История внешней политики Беларуси. С. 110.

¹⁰⁶ Лойка П. Гісторія Беларусі. С. 47. У деяких університетських курсах з історії переходу українських земель до складу Польської Ко-

Такий погляд відкриває можливості для здійснення цікавого порівняння. Рішення Люблінського сейму в українських підручниках часто проаналізовані з огляду на роль русько-української шляхти. Наприклад, можна прочитати думку про те, що після отримання звісток про приєднання до Королівства Польського волинська шляхта скликала окремих сейм, на якому підтримала ідею приєднання, але спромоглася скласти свій привілей, у якому домоглася приєднання до Корони ще й Київського воєводства. Водночас тут наведено уривки із праць української дослідниці Наталії Старченко та польського історика Генріка Літвіна, що безпосередньо вказують на участь русько-української знаті як свідчення їх суб'єктності у тогочасному політичному житті¹⁰⁷. У сучасних (на відміну від старших) білоруських підручниках наголосу на участі місцевої ранньомодерної еліти у переговорах не бачимо. Загалом процес створення Речі Посполитої досить знеособлений у національному контексті: якщо українські автори підручників звертають увагу на досягнення русько-українських еліт, то у білоруських підручниках такого не бачимо. Невеликий виняток – перелік державних мов, які залишалися у вжитку в Речі Посполитій. У Польському королівстві залишалася латина, тоді як у землях ВКЛ – старобілоруська мова¹⁰⁸. Досить цікаве уточнення, оскільки в українських реаліях мову більше вважають або просто руською, або здебільша русько-українською. Сумнівно вважати таку оцінку упередженою, однак варто пам'ятати також про білоруський вектор розвитку руської мови.

рони присвячено цілий розділ. Снапковский В. Е. История внешней политики Беларуси. С. 111–112.

¹⁰⁷ Щупак І. Я., Черкас Б. В., Бурлака О. В. та ін. Історія України: підручник для 8 класу... С. 16; Також див.: Mereniuk K., Parshyn I. MEDII AEVI in Ukrainian School Textbooks: Modern Paradigms and Contextual Analysis. *Futurity of Social Sciences*. 2024. Vol. 2 (1). P. 4–27.

¹⁰⁸ Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст. С. 59.

Розуміння руської мови як старої білоруської вказує на складову частину існуючої педагогічної концепції, що тягнулася ще з 1990-х років. Зокрема, відзначалося, що у частині Польсько-Литовської держави «шляхетні люди» протиставлявся селянам і городянам, які належали насамперед до білоруського населення. Однак до «панства» на білоруських, як і в усьому ВКЛ, землях належали також «тутешні» землевласники. Вони зазнали полонізації, але їх самосвідомість ще навіть упродовж XVII–XVIII ст. залишалася литвинською. Один із маркерів «литвинства» – вживання старої білоруської мови¹⁰⁹.

У підручниках наголошено на важливості для історії будь-якого народу мови, що має найважливіше значення. Автори пояснювали, що завдяки мові один народ відрізняється від іншого, що впливає на самобутність. Водночас білоруський народ також мав свою мову, яка в історичних джерелах називається руською. Це ріднить її з українською та російською мовами, оскільки предки цих народів також користувалися нею, проте у XIV–XVI ст., незважаючи на загальну назву, мови трьох народів уже відрізнялися між собою. Старобілоруська мова отримала першість серед мов ВКЛ, тож нею укладалися найважливіші офіційні документи, зокрема Статути ВКЛ та великокнязівські привілеї¹¹⁰. Любов до своєї мови та наголос на її значенні – досить позитивна річ, на якій справді варто наголосити у шкільних підручниках. Заслуговує уваги також порівняння з українською мовою, яка також розвивалася у той час своїм шляхом. Хоча концепція «братніх народів» продовжує функціонувати, у ній є місце для висвітлення окремих характеристик народного розвитку.

Ще одним культурним елементом, який привертає увагу, є вертеп. У білоруському варіанті він називається «батлэйка» – це

¹⁰⁹ Лойка П. Гісторыя Беларусі. С. 55.

¹¹⁰ Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст. С. 111.

народний ляльковий театр у формі дерев'яної скрині зі сценою, поширений на білоруських, українських і польських землях. Спочатку із його допомогою ставили біблійні сценки під час різдвяних свят. Назва походить від місця народження Ісуса Христа – Вифлеєма, або Батлеєма по-білоруськи¹¹¹. Зауваження про поширення цього явища досить цікаве, оскільки не в усіх українських підручниках вказується про розповсюдження вертепу також на білоруських теренах.

Загалом формування Речі Посполитої і у білоруських підручниках подано досить неупереджено, наголошено на визначальній ролі шляхти (насамперед польської) у цьому процесі. Водночас привертає дослідницьку увагу загальний наголос – опис періоду у підручнику з білоруської історії схожий на сторінки підручника з всесвітньої історії. Докладна увага до політичних процесів розвитку ВКЛ та Королівства Польського не має певних «національних рис». Лише розглядаючи господарський і адміністративний устрої, автори повертаються до проблематики життя селянства та городян. Очевидно, що вихідці з таких станів належали саме до білоруського народу. Загальний огляд історії Речі Посполитої містить і певні українські елементи. Наприклад, у 1604 р. самозванець Лжедмитрій I (1581/1582–1606) очолив наймане військо і козаків у поході на Москву¹¹². Хоча про хід боротьби проти Московії (яка у білоруських підручниках зветься Росією) описано, значення козацтва у цій боротьбі більше не акцентується.

Термінологічний словник проаналізованого підручника містить також загальне визначення поняття «козак». Укладачі навчального тексту зазначили, що так називали особисто вільне населення південних (окраїнних) земель Речі Посполитої. Основним їхнім обов'язком була військова служба та охорона державного кордону. Водночас характерною рисою козаків

¹¹¹ Там само. С. 201.

¹¹² Там само. С. 69.

була відданість православній вірі¹¹³. Білоруські автори не стали вдаватися у деталі походження цього слова, його появи в історичному вжитку тощо. Хоча увага до такого важливого елементу української історії заслужена, згадка про «окраїну» (очевидно, її ототожнюють з Україною) спантеличує. У свідомості проросійських читачів згадки про «окраїну» формують неприйнятне ставлення до української історії як елементу російської «глухомані». Однак тут укладачі мали на увазі край слов'янського світу Речі Посполитої, що може бути доречнішим поясненням.

Термін «українний» в українській історіографії пояснюють також із такої точки зору. Зокрема, від 1569 р. так позначали належність певних територій до порубіжних воєводств Корони Польської, пізніше – Речі Посполитої загалом. До того ж, на думку Тараса Чухліба, назву «Україна» у Польсько-Литовській державі застосовували, по-перше, для відокремлення історико-етнографічного краю, у межах якого проживав «руський народ», по-друге – для поступового витіснення із тогочасної офіційної документації назви «Русь», тобто для формування узагальнюючого поняття, яке мало замінити звернення до руської спадщини. У королівській канцелярії та постановах Сейму Речі Посполитої термін «Україна» географічно позначав терени Київського та Брацлавського воєводств, але також в окремих випадках поширювався на інші землі – Руське, Волинське, Подільське воєводства Речі Посполитої. Зважаючи на такий обіг, від останньої третини XVI ст. – 1630-х років термін «Україна» поступово ставав уже вповні офіційною політичною назвою, до чого спричинилося ухвалення Люблінської унії 1569 р.¹¹⁴. Тож термінологічний аспект у білоруських під-

¹¹³ Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст. С. 203.

¹¹⁴ Чухліб Т. Поширення назви «Україна» в офіційному дискурсі Речі Посполитої як один із наслідків Люблінської унії 1569 р. *Український історичний журнал*. 2019. № 4. С. 4–23.

ручниках не позбавлений реальних історіографічних основ, здійснених також українськими спеціалістами.

Також опис причин появи козацтва як соціального феномену у білоруських підручниках пов'язаний із соціальними конфліктами. Зокрема, пояснюється, що військово-політичні події, економічні перетворення XVI – початку XVII ст. призвели до зростання соціальних конфліктів. Містяни скаржилися на існування та розширення юридик (міських територій, що підпорядковувалися приватним власникам, зазвичай шляхті), жителі яких не сплачували податки до міської скарбниці. Почастішали сутички між представниками різних конфесій. Коли скарги до влади про порушення законів не давали результатів, виникали конфлікти між багатими міськими верхівками, магістратами та міською біднотою. Унаслідок цього міська біднота, як і селяни, тікала до козаків на Запорізьку Січ. Підсумовується, що так відбувалося покаяння¹¹⁵. Відповідний пажаж супроводжується ілюстрацією, на якій зображено козака XVII ст.¹¹⁶ – однак із зовнішнього вигляду він більше подібний до московського стрільця відповідного періоду. В іншому підручнику читаємо, що антикріпосницькі настрої білоруських селян були добре відомі в Україні від тих же біженців на Запорізьку Січ, козаків – «русинів і литвинів» за походженням¹¹⁷.

Зображення козаків у навчальній літературі країн-сусідів України, до слова, є досить складною проблемою. Світлана Батуріна, наприклад, відзначала цікавий зразок ілюстрації до польського підручника. Мовиться про малюнок XVIII ст., який відобразив сучасні уявлення про цей стан, а також певним чином віддзеркалив і підсумував описи Козаччини в сучасних польських підручниках. Тож на малюнку присутній образ

¹¹⁵ Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст. С. 86.

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ Крэнъ І. П., Коўкель І. І., Марозава С. В. [і інш.]. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч. 1. С. 499.

озброєного козака з конем, який сидить при шинку, тримаючи мішок із срібними чашами, хрестами тощо, які походять, очевидно, із пограбованого ним костелу¹¹⁸.

Пояснення для шкільного вжитку може відрізнитися від тих термінів, якими оперують під час навчання у вищій школі Білорусі. В університетських підручниках козацькому питанню та його генезі присвячено більше уваги. Насамперед стисло охарактеризовано причини незадоволення та появу перших козацьких виступів. Йдеться про помітне невдоволення жителів східнослов'янських земель, яке стало збільшуватися вже з кінця XVI ст. Це вплинуло на появу низки активних соціальних протестів селян, міських бунтів, повстань запорізьких козаків. Перший значний виступ запорізьких козаків відбувся в 1591–1593 рр. під керівництвом гетьмана Криштофа Косинського (1545–1593). Як вказано у білоруських текстах, у 1595–1596 рр. «на Україні» спалахнуло повстання козаків, яке очолив Северин Наливайко (1560–1597), воно стало ще більшим виступом і охопило південні та південно-східні землі Білорусі, зокрема також район Могильова¹¹⁹. Увага до появи та перших кроків українського козацтва дещо схематична та поверхова, проте варто пам'ятати, що білоруські підручники мають бути присвячені місцевій історії. Зважаючи на своєрідну роль Козаччини у XVII ст. для білоруських земель, пояснення щодо появи цього явища справді потребують хоча би лаконічних вказівок.

У контексті згадок про козацтво привертає увагу також зворот «на Україні», який вжито в університетському підручнику. Навчальна література, за якою навчаються у білоруських школах, не містить подібних зворотів. У білоруськомовних текстах

¹¹⁸ Батурина С. *Образи української історії в дидактичній літературі країн-сусідів. Академічні й доакадемічні образи української історії*. Київ, 2012. С. 506.

¹¹⁹ Докладніше див.: Дмитрачков П. *История Беларуси*. С. 215–216.

трапляється «ва Україні»¹²⁰. Цікаво, що в російськомовних підручниках, які так само використовуються для викладання у школі, мовиться про «в Україні», «в Україну» тощо¹²¹. Невеликий аспект, який у реаліях російського вторгнення та агресивної російської пропаганди усе ж демонструє ставлення до України із належною, насамперед політичною, «орфографією». Зважаючи на те, що підручники для шкіл редагують на вимогу відповідного міністерства, вживання російського «на», як можна припустити, не підтримується на офіційному рівні.

Загалом варто погодитися з висновками про те, що іноді білоруська історіографія та шкільна література ідуть на явні поступки національному наративу. Так, упродовж 1990-х років почав формуватися підхід до державотворення ВКЛ як багатонаціонального та федеративного утворення, а отже, свідомо «повна» назва держави, на якій слід було акцентувати, становила дві складові частини – Велике Литовсько-Руське і Жемойське князівства (Білорусь проти Литви). Проте принцип першої половини 1990-х років у порівняно нетривалій «боротьбі» за першість у спадку Великого князівства змінюється термінологічною уніфікацією і вживається просто ВКЛ. Періодично з XIII ст. у текстах підручників з'являється термін «Литовська держава», явно запозичений деякими білоруськими авторами з оповідань Володимира Пашуто чи Едварда Гудавічуса. Процес мінімізації назви держави йде також через прикладну назву Річ Посполита Обох Народів, яка у 1990-х роках мала наголосити на невід'ємній складовій державного утворення, як-от Корони та Князівства (а Князівство – це переважно білоруські землі тощо). Однак у 2000–2010-х роках такий концепт стає

¹²⁰ Гісторыя Беларусі, XVI–XVIII стст. С. 116, 122, 177.

¹²¹ История Беларуси, XVI–XVIII вв.: учеб. пособ. для 7-го кл. учрежденный общ. сред. образования с рус. яз. обучения / под ред. В. А. Воронина, А. А. Скепьян; пер. И. В. Летунович. Минск: Изд. центр БГУ, 2017. С. 121–122, 138.

неактуальним, адже вживання назви Річ Посполита за період 1569–1795 рр. поєднується в національному наративі з використанням терміна «довге» ВКЛ, який одночасно використовується для висвітлення місцевої політики чи ілюстрації т. зв. «литвинського сепаратизму»¹²². Безперечно, ця наукова дискусія впливала на написання педагогічної літератури, що мала охопити й такі погляди на минуле Білорусі.

Автори білоруських підручників свідомо вживають конструкцію Річ Посполита «обох народів», маючи на увазі литвинів та поляків. В українських реаліях така конструкція не застосовується, що, можливо, зумовлено додатковими пошуками русько-української ідентичності у часи XVI ст. – першої половини XVII ст. Складно визначити, чий погляд є об'єктивнішим. Хоча самі поляки визнають Хмельниччину як громадянську війну, усе ж вони пригадують нереалізовану Гадяцьку унію 1658 р. як єдину спробу трансформувати Річ Посполиту у державу «трьох народів» із Руським князівством як повноправним членом конфедерації¹²³. Водночас ігнорування політичних прав козаків спричинило руйнівні наслідки для Речі Посполитої й у перспективі визначило її падіння¹²⁴. Роль і місце України та її історії у цих процесах відчутні, проте в білоруських підручниках мовиться про литвинів як частину тогочасної еліти, що мала політичний вплив, але чи була вона білоруською?

Отже, Польсько-Литовський період у білоруській історії містить декілька важливих згадок про Україну, українські землі та населення. Насамперед йдеться про культурно-релігійне життя та велику увагу до укладання Берестейської

¹²² Любы А. Падручнікі па гісторыі Беларусі... S. 165.

¹²³ Кроль П. Річ Посполита Обоих Народів. *Польща – нарис історії* / за ред. В. Менджецького, Є. Брацисевича; пер. з пол. І. Сварника. Варшава, 2015. С. 77–78.

¹²⁴ Там само.

унії 1596 р. Білоруські автори вважають православ'я основою своєї культури, тому акцентують на насильному нав'язуванні об'єднання Церков, вказуючи на інтерес окремих православних діячів, причетних до цього. Важливо, що саме такі портрети і події описуються в українських підручниках з історії, де розставлено дещо інші акценти. Білоруські автори наголошують на діяльності Іпатія Потія, Петра Скарги, уникаючи називати їх українцями, появі полемічної літератури як реакції на зрушення у церковному житті. Однак вказівки на національну приналежність відсутні у тексті загалом, що прикметною особливістю білоруських підручників. Негативно представлено постать Й. Кунцевича, роботу уніатських діячів (хоча зазначено, що прийняття унії дало змогу для діалогу із європейською культурою, окремих запозичень і нововведень), які важливі для української історії. Натомість укладачі підручників схвалюють постать П. Могили, проте без особливих згадок про обставини відновлення православної митрополії у Києві. Зрештою, чіткої національної ідентифікації митрополита також немає (не згадано про його молдовське походження).

Відзначення П. Могили та його досягнень – важлива риса, щоправда, на сторінках білоруських підручників вона жодним чином не ідентифікується із Україною. Можливо, автори сприймали його як певну культурну постать, яка однаково важлива для української та білоруської історій. Водночас навіть прямі вказівки на назви земель та міста «уникають» їхньої української приналежності.

Окремі ідеї про непотрібність Унійної Церкви поширені в університетських навчальних середовищах Білорусі. Зазначається, що позитивне сприйняття уніатської ідеї було поширене серед білоруських істориків упродовж 1920–1930-х років. Зокрема, вважалося, що унія стала знаком, який відрізняє білорусів від польських католиків та

московських православних, єдиною опорою білоруської культурної самобутності, білоруської нації. Проте станом на сьогодні такої потреби в унійному духовенстві не існує. Це досить різко контрастує із оцінками українських спеціалістів, які у підручниках для шкільного вжитку прямо зазначають, що, незважаючи на початкове неприйняття унійної ідеї, Греко-Католицька Церква відігравала вагомий роль у житті українців у майбутньому.

У контексті культурного розвитку акцентовано на важливості та поширенні старобілоруської мови, яку розуміють так само, як руську. Це відрізняє сприйняття білоруських спеціалістів від українських, які за таких самих обставин вважають офіційну мову ВКЛ русько-українською. Загалом, зацікавлення у мовному питанні очевидне, оскільки «литвинська» теорія, запозичена з давнішої національної історіографії, вказує на важливість білоруської мови і культури у політико-соціальному житті Литовської держави. Водночас «мовна проблематика» також актуальна з іншої причини. Зокрема, для періоду XVI–XVII ст. терміни «Україна», «український» та похідні від них вживаються значно частіше (особливо у підручниках для університетського вжитку). Щоправда, укладачі навчальних матеріалів використовують конструкцію «в Україні», а не «на Україні», що притаманно російським імперським виданням. Окрім того, використання словосполучення «в Україні» однакове у підручниках, що написані як білоруською, так і російською мовами.

Культурні впливи оцінювалися також як можливість для єднання. В окремих нарисах міститься думка про появу історичної перспективи об'єднання білорусів у єдиний етнос з українцями, із якими їх поєднували спільна самоназва «Русь», спільна мова і віра, близька культура¹²⁵. Однак вона не була реалізована, оскільки держава не регулювала цей процес, а також через

¹²⁵ Крэнъ І. П., Коўкель І. І., Марозава С. В. [і інш.]. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч. 1. С. 313.

приєднання українських земель до Польської Корони та появу власного політичного і культурного центру – козацтва. До католицького хрещення Литви цілком реальним було формування спільної білорусько-литовської етнічної спільноти. Предки латишів увібрали елементи білоруської культури, релігії, мови, права; культурний фонд білоруських предків у низці моментів значно переважав культуру етнічної Литви. Із кінця XVI ст. національно-культурний розвиток цих народів відбувався різними шляхами¹²⁶. Причина цього явища – Люблінська унія, яка роз'єднала білоруську й українську землі та не дала їм можливості перерости в окрему спільність. Такий етнічний зарис досить оригінальний на тлі інших підручників, виконаних у стилі дотримання концепції «трьох братніх народів».

Білоруські укладачі також вказали на участь руської шляхти в політичних процесах; утім і під час укладення Люблінської унії 1569 р. такі українські діячі, як князь Василь Острозький, представники роду Ходкевичів, згадуються поруч із литовськими родами Радзивілів чи Сапег, які відігравали помітну роль в ухваленні тогочасних рішень. Наголошу, що на білоруському походженні цих родин не акцентовано. Такий методологічний прийом не притаманний для української навчальної літератури, де відкрито описано приналежність окремих шляхетних і магнатських родин. Напевно, такий спосіб став характерним етапом на шляху усвідомлення еліт Польсько-Литовської держави як українських, оскільки вони були пов'язані з українськими землями, містами, культурою (такий підхід активно розвивається також і в українській історіографії). Білоруські укладачі навчальної літератури (навіть університетської) оминають це питання, обмежуючись або загальними фразами про місцеву шляхту, або зараховуючи до білоруського етносу насамперед городян та селянство.

Ухвалення Люблінської унії та утворення Речі Посполитої окреслено досить об'єктивно. Укладачі білоруських підручників

¹²⁶ Там само.

відзначають, що українські землі ВКЛ перейшли під управління Польської Корони. До того ж Річ Посполита тлумачиться як держава двох народів, що цілком не заперечується, оскільки «литвини» у цій державі також ідентифікують себе як білоруси (щоправда, без конкретних прив'язок до еліт). В українських реаліях існують спроби переглянути таке твердження, проте навіть у польській історіографії наявність козацької політичної сили не сприймається як достатні підстави для перетворення Речі Посполитої у державу «трьох народів». Ухвалення Гадяцької унії так і не було реалізоване, а тому робити висновки про трансформації у Польсько-Литовській державі складно. Навіть Хмельниччина в польських нарисах сприймається як «громадянська війна».

Білоруські автори лише схематично окреслили участь козаків у політичному житті XVI–XVII ст. Це можна пояснити тим, що ці воїни не були вагомою частиною білоруського минулого. В окремих посібниках вказано, що козаки були учасниками походу на Москву під час «Смутного часу». Однак результати такого походу не наведено. Термін «козак» також вжито у термінологічному словнику: так називали особисто вільне населення південних (окраїнних) земель Речі Посполитої. В університетському вжитку історія появи козацтва та перших козацьких виступів акцентована більш повно, хоча також, напевно, лише у прив'язці до наступних подій середини – другої половини XVII ст.

Безперечно, проблемі походження та розвитку українського козацтва як соціальної верстви у білоруській навчальній літературі присвячено значно менше уваги. Уявлення про козаків як про пограничний етнос, що увібрав у себе окремі риси слов'янського населення Подніпров'я та тюркських племен, виглядає дещо архаїчним. Однак акцент на пограниччі як фронтірній зоні, яка розділяла Схід і Захід, поступово почав формуватися. Це відповідає сучасним трактуванням феномену

козацтва, хоча для білоруської історії вони відігравали усе ж такі другорядну роль.

Водночас Московське царство у білоруських підручниках називають Росією, що є явним поспіхом, оскільки упродовж XVI–XVII ст. Московія лишалася Московією. Хоча відвертого «сервілізму» стосовно сприйняття «старшого брата» не зафіксовано, певні сентименти до московитів та тих білоруських діячів, які з ними співпрацювали, присутні. У деяких виданнях, якими користуються під час вивчення Всесвітньої історії, минулому московської держави посвячено надзвичайно велику увагу. Здійснено це крізь призму демонстрації історії слов'янських країн, де поруч із декількома параграфами про Польське і Чеське королівства більшість матеріалу присвячено саме Московії. Такий підхід не виправдовує себе із методичного боку, оскільки не відображає увесь обсяг інформації про слов'янські країни тогочасної Європи.

Білоруські автори навчальної літератури так само використали певні архаїчні методологічні схеми, які використовують російські дослідники під час висвітлення подій із минулого Польсько-Литовської державності. Не зникла, мабуть, і теорія «трьох братніх» народів, проте якщо у часи Русі вона мала політичний вимір, то у період бездержавності її змінило культурне спрямування, що ґрунтується, очевидно, на використанні руської мови та православній релігії. Укладачі білоруських підручників частково залучають також українське минуле в описану історичну схему. Однак це здійснено також без особливого врахування українського національного контексту, а самі поняття (наприклад, «український») вживаються переважно із наголосом на географічній приналежності, без докладної характеристики місцевого національно-культурного життя та побуту.

Христина Меренюк